

Historia mówiona a epidemia COVID-19

Rekomendacje Polskiego Towarzystwa Historii Mówionej

Przyjęte przez Walne Zebranie PTHM 3 grudnia 2020 r.

Poniższe rekomendacje mają służyć pomocą osobom nagrywającym wywiady i realizującym projekty historii mówionej podczas pandemii COVID-19. Nie oferujemy prostych i jednoznacznych odpowiedzi, ale chcemy ułatwić podejmowanie decyzji, szacowanie szans i ryzyka związanego z nagrywaniem relacji w obecnej sytuacji. Historia mówiona jak mało która aktywność związana jest z bezpośrednim, osobistym kontaktem z osobami starszymi, szczególnie narażonymi na ciężki przebieg choroby. Z tego powodu konieczność ograniczenia kontaktów międzyludzkich, utrzymywania dystansu, a nawet czasowej izolacji jest praktycznym problemem, z którym historia mówiona musi się mierzyć w czasie pandemii.

1. Nagrywać czy nie?

Na każdej osobie nagrywającej wywiady lub realizującej projekty historii mówionej spoczywa obowiązek podjęcia decyzji:

- Czy nagranie wywiadu z daną osobą/danymi osobami jest konieczne do realizacji projektu przedsięwzięcia (ze względu na wymóg grantodawcy, harmonogram projektu, wolę rozmówców itp.)?
- Czy istnieje poważne ryzyko, że wywiadu nie będzie można zrealizować już po ustaniu pandemii (ze względu np. na wiek, stan zdrowia, miejsce pobytu rozmówcy) i że z tego powodu należy go nagrać jak najszybciej?
- Czy – jeśli nagrania wywiadu nie powinno się przekładać – możliwe jest nagranie rozmowy w formie zdalnej (przez któryś z internetowych komunikatorów) bez istotnego uszczerbku na merytorycznej i technicznej jakości rozmowy?
- Czy w przypadku nagrania wywiadu na żywo jesteśmy w stanie zastosować środki bezpieczeństwa, które zmniejszają ryzyko ewentualnego zakażenia?

Odpowiedzi na powyższe pytania powinny wskazywać nam możliwe dalsze kroki. Decyzja za każdym razem winna uwzględniać bieżącą sytuację epidemiczną, obowiązujące regulacje prawne, wolę rozmówców, stan zdrowia (rozmówców i nagrywającego) oraz inne okoliczności życiowe, w których znajdują się obie strony.

2. Nagrywanie wywiadu zdalnego (przez Internet):

Nagrywanie wywiadów zdalnych może być dobrym rozwiązaniem w przypadku osób posiadających stabilny dostęp do Internetu i odpowiedni sprzęt komputerowy. W Polsce większość seniorów (osób 60+) nie korzysta jednak z Internetu, co może stanowić poważną barierę w realizacji nagrań.

W przypadku nagrań online osób z grupy, która nie korzysta na co dzień z Internetu, niezbędna może okazać się pomoc domowników. Istotne pozostaje zapewnienie nagrywanemu komfortowej i intymnej atmosfery nagrania, podczas którego z jednej strony w każdej chwili może on uzyskać pomoc techniczną, z drugiej zaś zostanie sam na sam z osobą nagrywającą – optymalną sytuacją byłaby więc obecność zaufanego pomocnika spośród domowników, który zorganizuje zaplecze techniczne i pozostanie do dyspozycji w innym pomieszczeniu.

W przypadku spotkania online niezbędna jest umiejętność nawiązania i utrzymania kontaktu z osobą nagrywaną: szczególna czujność i wrażliwość na sygnały niewerbalne oraz aktywne słuchanie. Nagrywający powinien zadbać o minimalizację ryzyka zakłóceń technicznych z własnej strony: wybierając stabilne, bezpieczne łącze internetowe i sprawdzony wcześniej (najlepiej znany też nagrywanemu) komunikator z możliwością nagrywania rozmowy. Tak jak w przypadku nagrywania na żywo, niezbędna jest zgoda na rozpoczęcie nagrywania. Przed przystąpieniem do niego należy ustalić czy rejestracji podlega dźwięk, czy także obraz. Warto zadbać o jakość i świadomie wybrać format zapisu. Rekomenduje się stosowanie wbudowanej kamery (by móc utrzymywać kontakt wzrokowy i śledzić sygnały niewerbalne), słuchawek i odrębnego mikrofonu, gdy istnieje taka możliwość po stronie nagrywającego i/lub nagrywanego. Warto omówić kwestię jakości i formatu nagrania z instytucją, która przeprowadzi archiwizację. Należy uzgodnić z nią także kwestię zgody nagrywanego: w przypadku braku dostępu do podpisu elektronicznego lub drukarki i skanera można nagrać umowę ustną, bądź przesłać ją drogą mailową, z intencją uzupełnienia dokumentacji po ustaniu pandemii.

Dla praktyków historii mówionej spotkania zdalne oznaczają wkroczenie w nieznaną obszar, eksperyment, który być może zakończy się wraz z końcem pandemii. Jednak, jak zauważa brytyjskie OHA, nagrywanie online może stać się wkrótce „nową normą”¹. Dlatego też niezbędna wydaje się intensywne wymiana doświadczeń, mająca na celu wypracowanie systematycznych wytycznych.

3. Nagrywanie wywiadu twarzą w twarz

Decyzja o nagraniu wywiadu w formie tradycyjnej oznacza, że istnieje konieczność takiego działania, w tym również, że przełożenie zaplanowanego spotkania czy zdalne połączenie nie są możliwe. Rozmowa twarzą w twarz wymaga od badacza

¹ Oral History Society, Advice on oral history interviewing during the Covid-19 pandemic, <https://www.ohs.org.uk/advice/covid-19>.

szczególnej odpowiedzialności za drugą osobę przejawiającej się w zachowaniu, zwłaszcza w wykonywanych gestach oraz w stosowaniu się do zaleceń sanitarnych. Warto pamiętać, że to przede wszystkim seniorzy (osoby 60+) są najbardziej narażone na ostry przebieg infekcji, jak również stanowią największy odsetek wśród zmarłych z powodu Covid-19.

Podjmując się przeprowadzenia wywiadu – o ile to możliwe – badacz powinien upewnić się co do swojego stanu zdrowia i ryzyka kontaktu z osobą zakażoną. Warto zapytać o to również rozmówcę (może być w grupie osób szczególnie narażonych, o niskiej odporności itp.). Niedopuszczalne jest przystępowanie do nagrania nawet z potencjalnie niegroźnymi objawami chorobowymi, np. katarem.

Przed spotkaniem z rozmówcą warto w sposób klarowny przedstawić warunki nagrania wywiadu, w tym ograniczenia wynikające ze stanu pandemii. Podczas rozmowy wstępnej powinny zostać ustalone szczegóły spotkania, w tym te dotyczące zachowania zasad bezpieczeństwa, które zostaną zaakceptowane przez obie strony. W przypadku bagatelizowania przez rozmówcę zagrożenia wynikającego z osobistego spotkania, badacz może podjąć decyzję o przyjęciu warunków rozmówcy albo o odstąpieniu od nagrania. Zapisy dotyczące okoliczności przeprowadzania wywiadu oraz ewentualnych konsekwencji w postaci zagrożenia zdrowia mogą znaleźć się w treści pisemnej zgody na wykorzystanie wywiadu.

Obowiązkiem badacza jest zapewnienie możliwie bezpiecznych warunków w miejscu przeprowadzania wywiadu. Dotyczy to przede wszystkim sytuacji, w których nagrania odbywają się w miejscu zaaranżowanym przez nagrywającego. Pomieszczenie powinno być w miarę przestronne, z możliwością cyrkulacji powietrza oraz otwarcia okien (wietrzenia). W ustawieniu krzeseł należy zachować odpowiedni dystans, zgodny z zaleceniami. Gdy istnieje taka możliwość, wywiad może być przeprowadzony w otwartej przestrzeni. W ciepłych okresach roku może to być np. ogród, park lub inna przestrzeń publiczna spełniająca warunki do przeprowadzenia nagrania (gwarantująca względną ciszę, spokój oraz brak zewnętrznych zakłóceń). W sytuacjach, gdy wywiad jest realizowany w domu rozmówcy, należy zaproponować rozmówcy rozwiązania, spełniające kryteria bezpiecznego dystansu. Dodatkowo warto unikać dotykania różnych przedmiotów, spożywania posiłków, a w razie potrzeby używać płynów lub żelów dezynfekcyjnych.

Wywiad należy przeprowadzać w maseczce lub innej osłonie (rekomendujemy przezroczyste przyłbice umożliwiające śledzenie mimiki podczas rozmowy). Środki ochrony osobistej twarzy powinny być założone tak, by zakrywały usta oraz nos. Stosowanie maseczek ma być ochroną dla obu stron, dlatego warto, by wszyscy rozmówcy je stosowali. Trudności wynikające z użytkowania przysłony (cichsze wypowiedzi, niewidoczność mimiki itp.) nie powinny skutkować rezygnacją z ich stosowania. Jeśli w nagraniu biorą udział inne osoby, np. domownicy, warto zachęcić ich do stosowania środków ochrony osobistej.

W przypadku wystąpienia jakichkolwiek niepożądanych zdarzeń związanych ze stanem zdrowia każdego z partnerów rozmowy należy bezwzględnie przerwać nagranie.

4. Kontakty międzyludzkie

Po przeprowadzeniu wywiadu warto podtrzymać kontakt z rozmówcą, upewniając się co do jego stanu zdrowia lub pytając o jego potrzeby. W przypadkach pojawienia się poważnych ograniczeń epidemicznych inicjatywa badacza może okazać się nieocenionym wsparciem, zwłaszcza w przypadku ludzi starszych i samotnych. Samotność spowodowana brakiem spotkań z grupą rówieśniczą czy rodziną w czasie pandemii i społecznej izolacji może im szczególnie doskwierać.

Osobną kwestią jest też wykonywanie podstawowych czynności, np. zakupów, zwłaszcza przez osoby samotne. Warto w tych dniach zastanowić się, czy ktoś z naszych rozmówców – przeszłych, do których mamy jeszcze kontakt, czy tych, z którymi mieliśmy się spotkać, ale pandemia nam w tym przeszkodziła – nie potrzebuje pomocy. Nawet gdy nie możemy osobiście się zaangażować, często jesteśmy w stanie służyć radą czy kontaktami do odpowiednich instytucji czy grup charytatywnych organizujących pomoc seniorom. Także zwykła rozmowa przez telefon i pytanie o samopoczucie może być wyrazem troski.

5. Działania edukacyjne

W czasie pandemii modyfikacji muszą podlegać także działania edukacyjne związane z historią mówioną. Problematiczna może być realizacja projektów edukacyjnych, w trakcie których zaplanowane są warsztaty historii mówionej dla osób początkujących. Osoba, która już ma doświadczenie w realizacji wywiadów historii mówionej i utrwalone nawyki, może je na chwilę zawiesić i przeprowadzić wywiad on-line, z pełną świadomością, że jest to sytuacja nadzwyczajna. Może potraktować to jako rodzaj eksperymentu, poszerzającego pole ustnohistorycznych doświadczeń. W przypadku osób początkujących, a zwłaszcza młodzieży, istnieje ryzyko, że rozpoczęcie spotkania z historią mówioną od nagrywania rozmów on-line, nawet w przypadku prawidłowo przeprowadzonego szkolenia, może zakłócić proces nabywania właściwych umiejętności. To właśnie spotkanie z drugim człowiekiem twarzą w twarz i współuczestniczenie fizyczne w sytuacji wywiadu jest podstawą metodologii historii mówionej. Jeżeli się tego nie odczuje i nie doceni na początku swojej drogi mówionego historyka, to może zostać przyjęte wypaczone pojęcie tego procesu. Niewłaściwe nawyki, nabyte w pierwszym etapie edukacji, są bardzo trudne do wykorzenia.

Problemem jest zresztą samo przeprowadzenie szkolenia historii mówionej dla osób początkujących, gdyż wymaga ono serii ćwiczeń praktycznych, zarówno w zakresie samej sytuacji wywiadu, jak i posługiwania się oprzyrządowaniem technicznym. Nawet najlepiej wyłożona teoria, przekazana on-line, nie może tego zastąpić.

W przypadku zajęć ze studentami, których formuły już nie można zmienić, warto przemyśleć wiodący temat dla realizacji wywiadów niezbędnych do zaliczenia przedmiotu. Temat ten powinien umożliwiać przeprowadzenie wywiadów na zaliczenie z osobami, z którymi i tak student ma stały kontakt, np. członkami najbliższej rodziny mieszkającymi we wspólnym gospodarstwie domowym, ze znajomymi, z którymi na co dzień się spotyka, albo z kolegami z pracy (jeśli równocześnie ze studiowaniem pracuje zarobkowo). Można także zaproponować studentom opracowanie wywiadów już przeprowadzonych przez kogoś innego, chociaż taki rodzaj pracy wydaje się być tylko namiastką i nie zastąpi udziału w realnej sytuacji wywiadu. Trzeba jednak pamiętać o ochronie zdrowia nie tylko potencjalnych rozmówców, ale samych studentów, z których niektórzy mogą także znajdować się w grupie ryzyka ze względu na choroby współistniejące lub osłabioną odporność.

6. Organizacje pozarządowe

Organizacje pozarządowe ograniczone są często wymogami wynikającymi z podpisanej umowy grantowej, wymagającej realizacji konkretnych zaplanowanych działań. Warto jednak przemyśleć czy rzeczywiście te działania są w tym momencie niezbędne. Jeśli nie można przesunąć terminu realizacji projektu na okres po wygaśnięciu pandemii (część grantodawców jest ograniczona rokiem budżetowym i nie może przesunąć środków na następny rok), to może uda się wynegocjować z grantodawcą zmianę formuły realizowanego projektu? Zamiast historii mówionej można zastosować inne formy zbierania osobistych materiałów historycznych – spisanych wspomnień, fotografii, dokumentów rodzinnych czy po prostu krótkich wywiadów typu dziennikarskiego, prowadzonych on-line, oczywiście bez nazywania tego historią mówioną.

Autorki i autorzy tekstu: Alina Doboszevska, Jakub Gałęziowski, Marcin Jarząbek, Marek Szajda, Joanna Urbanek